IL-MALTI

QARI LI TOHROG IL-GHAQDA
TAL-KITTIEBA TAL-MALTI

MARZU
1962

Qari u Kitba Bil-Malti Fl-Istorja tat-Taghlim F'Malta

KIEN VASSALLI, kif kien fisser f'għeluq il-Prefazzjoni tad-Dizzjunarju tiegħu, li sa mill-1796, kien wera l-ħtieġa li jitwaqqfu skejjel pubbliċi fejn it-tfal jibdew, l-ewwelnett, jitgħallmu jaqraw u jiktbu bil-Lsien Malti, li hu kien sejjaħlu Lsien Nazzjonali, biex bih jinqdew għall-bżonnijiet tagħhom, imbagħad maż-żmien iservihom bħala mezz biex jitgħallmu ilsna oħra. Il-pjan tiegħu kien li f'Malta u Għawdex, fl-ibliet u rħula, ikun hawn mas-sbatax jew tmintax-il skola bi spiża ta' madwar 3,500 skut fis-sena. Vassalli stess, ftit wara li kien ġie minn Ruma fejn kien mar jissokta l-istudju tiegħu, u laħaq stampa grammatika Maltija bil-Latin, kien talab lill-Gran Mastru fl-1795, biex jiftaħ skola pubblika tal-Malti bl-iskop li din tkun ta' għajnuna biex it-tfal ikomplu jitgħallmu ilsna oħra barranin.

Dawk kienu, iżda, żminijiet imwiegħra minħabba t-taqlib fl-istat pulitku tal-pajjiż, u, għalhekk, il-ħsieb ta' Vassalli ma sataxx jitwettaq. Fiż-żmien qasir tal-ħakma Franċiża f'Malta t-tagħlim safa' fix-xejn. Ma kienx ħlief wara xi 25 sena, fi żmien il-Gvern Ingliż, li bdew jidhru xi kotba bil-Malti biex fuqhom it-tfal jitħarrġu fil-qari u fil-kitba bil-Malti.

Fost dawn il-kotba ta' min isemmi: Chtieb-il-Kari yaw Daħla 'al Ilsien Malti *(1824);* Trattat fuk l'Oblighi tal-Bniedem *tal-Patri F. Soave (maqlub bil-Malti) (1826). Dawn iż-żewġ kotba aktarx kienu ħarġuhom Francis Vella u Giuseppe Montebello Pulis. Il-ktieb ta' l-aħħar kien għall-użu tal-Kulleġġ ta' Għawdex. Il-kitba tagħhom timxi fuq l-ortografija Taljana, b'xi ittri Għarbin għall-Għ u l-*h. *Barra minn dawn il-kotba, qabel kellna it-*Tagħlim Nisrani *(1752), li tista' tgħid kienet l-ewwel* Dutrina Nisranija *maqluba mit-Taljan mill-Qassis Dun Franġisk Uzzino b'ordni ta' l-Isqof Fr. Paolo Alpheran; u* l-Vanġelu ta' San Ġwann *maqlub bil-Malti minn G.M. Canolo (1822).*

Vassalli, wara t-Trattat ta' Pariġi, reġa' lejn Malta (1820) u b'riħet l-għajnuna ta' J. Hookham Frere, seta' jissokta jħad-

dem il-pinna tiegħu għall-istudju tal-kitba Maltija; għalhekk insibu li fl-1825 ġie maħtur surmast tal-Malti ta' skola fl-Università ta' Malta, u, milli jidher, il-Grammatika Maltija bit-Taljan stampata fl-1827, mhix ħlief il-ġabra ta' lezzjonijiet li kien jagħti lill-istudenti f'din il-klassi.

Barra minn din l-iskola tal-Malti fl-Università jidher li madwar l-1830, ċertu Reverendu Keelings kien fetaħ skola l-Belt, fejn għal xi żmien kien ikun hemm ma' l-120 tifel bejn subien u bniet jitgħallmu l-qari u l-kitba Maltija, l-aritmetika u l-Ingliż.

'L hawn u 'l hinn dik il-ħabta kien hemm ukoll xi skejjel żgħar megħjunin b'xi kontribuzzjonijiet biex fihom it-tfal jitgħallmu jaqraw u jiktbu bil-Malti. Madwar l-1831-32 deħru xi kotba bil-Malti miktubin bl-ortografija ta' Vassalli fil-Grammatika Maltija tiegħu bit-Taljan (1827). Fost dawn il-kotba ta' min isemmi: Ktyb-yl-Qari 'at-Tfal *(1831)*; Storja tas-Sultan Ciru mir-Rollin *(1831); maqlub bil-Malti minn Vassalli, stampat wara mewtu, minn fuq manuskritt:* Ktyb yl Qari fuq Bosta Hwejjeġ, maħtura myn kotba Kattoliċi *(1832). Ftit snin wara, Francis Vella ħareġ il-Grammatika tiegħu,* Maltese Grammar in English *(1836) fejn l-alfabet huwa b'ittri Latini b'xi dijakritiċi fuq xi ittri palatali, aspirati u gutturali, bħalma nsibu fl-*Abbecedario Tiegħu *(1838).*

Kien madwar das-snin meta bdew jinfetħu xi skejjel għattagħlim tat-tfal tal-poplu. Sal-1836-37 ma kienx hawn ħlief tliet skejjel, waħda l-Belt Valletta, imsejħa Skola Normali, oħra l-Isla u l-oħra Għawdex, u l-ispiża tagħhom maħruġa mill-Gvern ma kenitx twassal ħlief is-somma ta' dwar l-£400 b'kollox. Wara żdiedu xi skejjel oħra, il-Furjana u fl-irħula, u dawn ħadu l-isem ta' Skejjel Elementarji tal-Gvern u Skejjel Sekondarji. Fost l-ewwel skejjel, fosthom ukoll privati, kien hemm l-Iskola (Casa d'Industria-Istitut tal-Bniet), *fejn il-lum hemm id-Depot tal-Pulizija, il-Furjana. L-Imdina, skond rapport tal-Kummissjoni mibgħuta mill-Ingilterra dwar l-Amministrazzjoni tal-Gżejjer ta' Malta (1836), kien hemm skola megħjuna mill-Gvern b'60 skut fis-sena u 40 skut fis-sena mill-Katidral b'10 itfal, u ż-Żejtun oħra privata b'xi 45 subien u 30 bniet b'surmast u majjistra b'paga ta' 5 skuti. Is-subien jitgħallmu jaqraw u jiktbu, l-aritmetika u d-Dutrina Nisranija, u l-bniet jitgħallmu jaqraw, ir-rakkmu u l-ħjata.*

Fl-1838 il-Gvern ħaseb biex idaħħal it-tagħlm tal-qari u kitba bil-Malti bħala mezz għat-tagħlim ta' l-Ingliż u Taljan u

fl-1839 ħareġ ktieb tal-Qari bil-Malti u bl-Ingliż (English and Maltese Reading Book) *għall-Iskejjel Primarji, imma billi fih kien hemm xi ittri b'karattru Għarbi u kliem, flok bil-Malti, bl-Għarbi, dan il-ktieb, wara żmien, kellu jitneħħa minn idejn it-tfal u b'hekk il-Malti, bħala mezz ta' tagħlim, tneħħa wkoll. Xi sena wara Abbé Dr. Salvatore Cumbo* (Piano di Pubblica Istruzione, 1839) *u G.P. Badger* (A Letter on the Eligibilty of the Maltese Dialect as a Written Medium of Instruction, etc., 1841) *kienu ssuġġerrew ittri oħra flok l-ittri b'karattru Għarbi.*

Bejn l-1840 u l-1860 insibu li għall-qari u tagħlim tal-Malti nħolqu xi sistemi differenti ta' alfabetijiet u kitba bil-Malti li għal xi żmien flok ma wettew it-triq fixklu mhux ftit biex tit-wettaq darba għal dejjem kitba uniformi bil-Malti. Fl-1843 twaqqfet l-Accademia Filologica Maltese *illi l-Alfabet tagħha, kif ukoll il-bini tal-kliem mexa aktarx fuq dak tat-Taljan, ħlief fejn xi kliem jidħlu l-gutturali, f'kelma waħda, sistema ta' ortografija Taljana. Billi t-Taljan dik il-ħabta kien l-ilsien l-iktar imgħal-lem fl-iskejjel tal-Gvern, il-ħsieb ta' dan is-sistema maħluq mill-Accademia Filologica Maltese kien dak li jinsab u jiġi użat al-fabet li bih l-istudenti jkunu jistgħu jkollhom inqas xkiel biex jitgħallmu l-qari u kitba Taljana. Dan is-sistema baqa' jidher fil-Malti tal-kotba ta' l-iskejjel sa l-1882, għalkemm, barra dan is-sistema, bdew jidhru 'l hawn u 'l hinn xi kotba bil-Malti mik-tubin b'sistemi oħra.*

*Is-*Society for Promoting Christian Knowledge *li twaqqfet f'Malta dwar l-1845, bil-ħsieb li xxerred il-prinċipji reliġjużi tagħha fost il-Maltin, ħarġet il-ktieb tat-*Talb Għalenija (Book of Common Prayers) u t-Testment il-Ġdid (1847). *Dan ta' l-aħ-ħar hi edizzjoni riveduta ta' l-Erba' Evanġelji ta' Vassalli b'żie-da ta' l-Ittri ta' l-Appostli u l-Apokalissi. Fiha tbiddlet l-orto-grafija ta' Vassalli b'xi ittri li jaqblu ma' dawk ta' l-alfabet In-gliż, bħal ittri* j *(flok il-ġ)*, y *(flok il-*j) u sh *(flok l-*x). *Din l-or-tografija deħret ukoll f'xi kotba tal-qari, fosthom* Il-Haya u il Venturi ta' Robinson Krusoe ta' York *(1846).*

*Għall-ħabta ta' dan iż-żmien il-Kanonku Dr. Fortunato Pan-zavecchia, li kien Direttur ta' l-Iskejjel Primarji, ħareġ il-*Grammatica della Lingua Maltese *(1840) b'xi ittri differenti minn dawk tal-alfabet tal-*Accademia Filologica Maltese *u b'sis-tema grammatikali mibni fuq il-morfoloġija semitika u kriteri tal-Lsien Taljan (1845). Fuq l-istess ortografija ta' din il-*

grammatika ħareġ xi kotba żgħar fuq il-Bibbja, Il-Ħajja ta' Ġesù Kristu fil-Qosor *u* Storja ta' Malta Qasira, *bit-Taljan u bil-Malti.*

Mis-sena 1900 'il quddiem bdew jidhru kotba ta' proża u poeżija bil-Malti mill-aħjar kittieba tal-Malti, fosthom minn Annibale Preca, Gio-Antonio Vassallo, Achille Ferris, Rev. Ludovico Mifsud Tommasi, Richard Taylor u Dwardu Cachia, u, wara xi żmien, Ġużè Muscat Azzopardi, u xi oħrajn. ***Fost il-kotba ta' proża u poeżija li kienu ħarġu dil-ħabta għall-iskejjel,*** *ta' min isemmi:* L-Inni Mqaddsa, *ecc., ta' Ludovico Mifsud Tommasi (1883);* Ħrejjef, ovvero Saggio di Favole Morali, *li huma ġabra ta' poeżiji mill-pinna ta' Annibale Preca u ta' Gio-Antonio Vassallo; barra minn dawn, ta' Vassallo għandna:* Il-Ħajja ta' San Pawl, *(1858);* Storja ta' Malta għall-Poplu *(1862); u* Ġesù Kristu fid-Dinja. *Poeżiji oħra bil-Malti fi żmien ir-Rev. P. Pullicino, Direttur tal-Iskejjel Primarji, kienu dehru l-ewwel darba fl-1852, imbagħad tarġa' fl-1864, taħt l-isem ta'* Poesie Maltesi ad uso delle Scuole Primarie *b'ortografija tal-*Accademia Filologica Maltese.

*Fl-1882 nibtet ix-*Xirka Xemïa, *li l-ħsieb tagħha, fost l-aħjar kittieba bil-Malti ta' dak iż-żmien, kien li l-ortografija Maltija, skond l-organiżmu morfoloġiku tal-Lsien Malti, tkun mibnija fuq prinċipji ta' Alfabet Fonetiku. Din kellha l-organu tagħha "Is-Sebħ"; ftit u xejn inkitbu kotba ta' proża jew poeżija b'dan l-alfabet, ħlief dawk li ħarġu għat-tfal ta' l-iskola wara li s-sistema ta' din ix-Xirka daħal fl-iskejjel tal-Gvern (1883—1885) fi żmien Savona, id-Direttur ta' l-Edukazzjoni. Fuq Rapport ta' Kumitat (1888) maħtur biex jistħarreġ fuq it-tfixkil tal-ortografija Maltija b'Alfabet Fonetiku tax-*Xirka, Xemïa *fil-qari u kitba tal-Ilsna, Taljan u Ingliż, ingata' li dan is-sistema ta' kitba ma jitkompliex, u floku fl-iskejjel tal-Gvern, jerġa' jidħol l-Alfabet hekk imsejjaħ Taljan-Malti tal-*Accademia Filologica Maltese, *bħalma kien qabel l-1882. Il-pretest tat-tneħħija ta' dan is-sistema kien aktarx politiku milli didattiku, għax bħalma stqarr Preca, fl-osservazzjonijiet li kien għamel fir-rapport tiegħu fl-inkjesta li saret fuq hekk,* alfabet wieħed għat-Taljan u għall-Malti mhix ħaġa li tista' tkun. *Mill-banda l-oħra hija ħaġa ċara illi għalkemm l-Alfabetijiet Ewropej kollha, huma msawrin b'ittri Romani, xi ittri ma jaqblux ma' xulxin fil-pronunzja, u jekk it-tagħlim tal-Malti b'Alfabet Fonetiku sata' jfixkel it-tagħlim tat-Taljan, daqshekk*

ieħor l-alfabet Taljan sata' jfixkel fit-tagħlim ta' l-Ingliż, fejn xi ittri ma jaqblux ma' dawk tat-Taljan.

*Fl-1893 fost il-kittieba tal-Malti nħoloq Kumitat ieħor bil-ħsieb li jorqom l-ortografija Maltija fuq reguli iżjed sħaħ tal-fonetika u morfoloġija Maltija fuq l-istess Alfabet tal-*Accademia Filologica Maltese; *imma għal xi raġuni jew oħra l-ħsieb safa' fix-xejn. Wieħed mill-membri ta' din ix-Xirka l-ġdida, imħajjar jissokta x-xogħol li kien inbeda mill-Kumitat, ħadem u ġabar dawk ir-reguli li kienu bdew jinbnew għas-sistema ġdid ta' kitba Maltija biex fuqha jimxu l-aħjar kittieba tal-Malti. Dan kien l-istess Segretarju tax-Xirka l-ġdida, is-Sur Ġann Vassallo, li wara żmien ħareġ il-*Muftieħ tal-Chitba Maltija, *ktieb li wara deher f'edizzjoni ġdida bit-Taljan u f'serji ta' artikoli bl-Ingliż fit-*Teacher. *Fuq l-ortografija tal-*Muftieħ tal-Chitba Maltija *nkitbu l-kotba tal-Qari li kienu ħarġu għall-Iskejjel mill-1901 'l quddiem, fosthom ta' min isemmi* Tagħlim fuq id-Dinja *ta' T. Zammit,* L-Imblocc il-Cbir ta' Malta meħud minn l-Istorja *ta'* Filippu II ta' W. H. Prescot, *u* Flora, *rumanz miġjub mill-Franċiż ta' Kermainguy u L-*Irsir tax-Xwieni *ta' Ġanni Vassallo.*

*Fuq dan is-sistema mexa wkoll Dr. E. Magro fid-dizzjunarju tiegħu mill-Ingliż għall-Malti stampat mill-*A *sal-*L *u kotba oħra. Barra mir-reqqa ta' xi prinċipji grammatikali f'dan is-sistema ta' kitba hemm imdaħħlin l-ittri* w *u* j *bħala konsonanti dgħajfa li fl-alfabet tal-*Accademia Filolgica Maltese *kienu jidħru bil-vokali* u *u* i. *Xi kittieba, fix-xogħlijiet tagħhom u f'xi ġurnali jew rivisti, fosthom Ġ. Muscat Azzopardi u Levanzin, flok il-*w *għażlu li jinqdew bl-ittra* u *bin-nofs qamar fuqha.*

*Billi fost il-kittieba tal-Malti kien baqa' t-taħwid dwar l-ortografija, min jikteb b'mod u min jikteb b'ieħor, u kulma jgħaddi ż-żmien il-pubblikazzjonijiet bil-Malti baqgħu jiżdiedu, wara sejħa fl-istampa sabiex jiltaqgħu l-aħjar kittieba fosthom ġurnalisti, u sabiex jiffissaw sistema ta' ortografija waħda, inħolqot il-*Għaqda tal-Kittieba tal-Malti. *Fl-1921, inħatret Kummissjoni li wara studju ta' reqqa ħarġet rapport fejn jidher illi l-Għaqda ħaddnet il-prinċipji fonetiċi u morfoloġiċi ta'* "Il-Muftieħ tal-Chitba Maltija", *iżda daħħlet xi rqaqat u żidiet grammatikali iżjed xjentifiċi tal-ilsna semitiċi, b'tibdil ta' xi ittri fl-alfabet li bihom b'mod l-iżjed prattiku sawret alfabet fonetiku. F'dan l-alfabet l-ittri ċ, ġ, u g (ga) jidhru dejjem għal ħoss wieħed, hi x'inhi l-vokali jew konsonanti li tiġi warajhom;*

filwaqt li l-gutturali k *daħlet flok l-ittri* c *u* ch *tal*-Accademia Filogica Maltese *u l*-q *bil-ħoss ta'* qof, *flok il*-k *ta' l-alfabet ta' qabel.*

Minn mindu nħolqot sal-lum din l-Għaqda, bl-organu tagħha, "Il-Malti", żmien sabiħ ta' madwar 38 sena, li l-ebda Soċjetà jew Xirka oħra letterarja ma laħqitu, aħna naraw li l-kitba Maltija ta' proża u poeżiji tagħleb fil-wisa' dak ix-xogħol u prodott ta' ħidma fil-letteratura Maltija ta' mitt sena ilu u fuqhom.

F'dan iż-żmien ta' ħajja tagħha mindu twieldet sal-lum, aħna rajna illi bl-emendi li kienu saru fl-Ittri Patenti dwar il-Kostituzzjoni ta' Malta tas-snin 1921 u 1934, il-Malti daħal bħala Ilsien uffiċjali, sew fil-Qrati, fl-attijiet notarili, fl-amministrazzjoni dipartimentali tal-Gvern kif ukoll fl-iskejjel, u, fl-aħħarnett fl-Università. Mill-1934, barra minn żewġ grammatiki għat-tagħlim tal-Malti fl-Iskejjel Primarji u Liċeali, grammatika tal-Malti bl-Ingliż għall-istudenti universitarji, ħarġu kotba ta' antoloġiji ta' proża u poeżija bil-Malti, kotba tal-qari, rumanzi, ġabra ta' novelli, traduzzjoni monumentali tal-Bibbja kollha, studji kritiċi, essays, kotba fuq it-taħriġ tal-kitba Maltija, fuq l-istruttura u l-għamla ta' l-Ilsien Malti u l-lingwistika, fejn il-Malti hu miktub bis-sistema tal-Għaqda. Is-sistema tal-Għaqda wara żmien ixxerred b'mod fost il-ġurnalisti, ir-rumanzieri, il-poeti żgħażagħ u xjuħ, illi l-kitba tiegħu saret ukoll il-kitba ta' kull ġurnal, politiku, reliġjuż, kummerċjali jew soċjali, kif ukoll ta' kull rivista.

Għalhekk inqisu li nibqgħu nwettqu s-sisien tat-tagħlim tal-Malti bix-xogħlijiet letterarji tagħna li l-lum qegħdin dejjem jiżdiedu u jimlew il-libreriji Pubbliċi tagħna u dawk ta' l-iskejjel u ta' l-Università, imma fuq kollox inqisu li nżommu sħaħ il-prinċipji li fuqhom aħna bnejna għas-seħħ is-sistema ta' kitba tal-Għaqda, li nistgħu nqisuhom fl-istorja ta' l-Lsien Malti bħala s-sisien tal-ħajja tiegħu.